

Kunst sünnib inimeksistentsi varjukülgedest

Vestlus Mirjam Hinrikuse ja Eneken Laanesega

Mirjam Hinrikus. Foto: erakogu.

Tänavu tähistavad 50 aasta juubelit kauaaegsed kolleegid, kirjandusteadlased Mirjam Hinrikus (5. II) ja Eneken Laanes (4. V). Hinrikus uurib parasjagu XX sajandi alguse kultuurisituatsiooni Eestis, Põhjamaades ja Baltikumis ning Laanes XX sajandi lõpu kultuurisituatsiooni Ida-Euroopas.

Alustame eluloolisest teabest. Minu teadvusse tekkisite te üheskoos kusagil nullindatel: toimub Nüpli kirjandusteaduse kevadkool, suundute järve ujuma, rätik õlal, küllap on Epp Annus ka kaasas. Kus te õieti tutvusite, kas juba õppisite koos?

EL: Ei, me saime tuttavaks siis, kui ma läksin 2005. aastal Underi ja Tuglase Kirjanduskeskusse tööle.

MH: Eneken õppis Eesti Humanitaarinstituudis, aga mina Tartu Ülikoolis. Pealegi läksin ülikooli kaks aastat hiljem, sest käisin Heino Elleri muusikakoolis ja lõpetasin selle alles kahekümneaastaselt. Õppisin tšellot ja tahtsin saada tšellomängijaks, varem veel lauljaks. Kuigi mind kirjandus huvitas ja ema Rutt Hinrikuse juures kirjandusmuuseumis jõlkusin pidevalt, ei mõelnud ma kunagi, et võiksin saada kirjandusteadlaseks.

EL: Mina teadsin juba ülikoolis, et tahan saada uurijaks. Osalesin gümnaasiumi ajal kirjandusolümpiaadidel ja seal tuli esimeses voorus kirjutada pikki uurimistöid. Magistrantuuris käisime küll mõlemad Tartus, aga minu jaoks oli see üsna üksildane, Mirjamiga ma seal ei koh-
tunud.

MH: Aga üks huvitav fakt. Meie kuulume põlvkonda, kes väga tahtis ülikooli ajal välismaale minna. Piirid olid nii kaua

Eneken Laanes. Foto: Veikko Somerpuro.

kinni olnud, me olime nõukogude aja lapsed. Mina valisin teadlikult üheks kõrvalerialaks soome keele ja kultuuri, et sedakaudu mujale saada, nagu juba üle saja aasta tagasi tehti. Tartu Ülikooli astusin 1992. aastal ja 1993. aastal läksin poole aasta pealt Göttingeni *au pair*'iks. Tollel ajal oli väga tüüpiline, et Ida-Euroopa tüdrukud läksid lapsehoidjaks. Pärast selgus, et juhuslikult sattusin samasse perekonda, kus oli enne töötanud Eneken, samuti tema õde.

EL: Meie põlvkonnast on nii paljud seda teinud. See aitas välismaale saada ja stipendiumivõimalusi otsida. Tollel 1993. aasta suvel olin juunis–juulis Göttingeni peres, augustis oli mul Freiburgi ülikoolis keelekursus. Pärast läksin juba DAAD-i stipendiumiga aastaks sinnasamma Freiburgi ülikooli. Doktorantuuri ajal olin aasta Berliinis.

MH: Mina olin kuu aega saksa keelt õppinud, enne kui Göttingeni läksin, aga seal käisin kogu aeg Goethe instituudis keelt õppimas, pluss Göttingeni ülikoolis loenguid kuulamas. Ja lõpuks doktorantuuri sain Berliini Vabaülikooli, mis oli tegelikult Enekeni mõju, sest tema oli seal enne käinud. Nii et meil on olnud naljakaid kokkusattumusi, ja hiljem omavahelisi mõjutusi.

Kas ja kuidas on akadeemiline maailm praegu teistsugune kui üheksakümnendatel ja sajandivahetusel?

EL: Üheksakümnendatel ja uue sajandi alguses oli minu jaoks tohutult raske kokku viia teadustööd ja enese ära elatamist. EHI-st tulles ei olnud mul sujuvat rada teaduri kohale. Tundsin, et kui Eestisse jään, siis ma ei kirjuta küll doktoritööd valmis. Ükskord kohtasin konverentsil Mieke Bali ja küsisin, kas võin minna tema teoriaseminarini Amsterdamis kultuurianalüüsi koolis. See toimus neli korda aastas, kestis nädal aega korraga. Teised

lendasid ka igalt poolt Viinist ja Pariisist sinna kokku. Hammastega hoidsin sellest kinni. Samamoodi Jaan Unduski juurde UTKK-sse tööle minek: meelegeitehoos helistasin talle kell seitse õhtul, et kas te võtaks mind tööle. Sekretär oli mulle öelnud, et sel kellaajal tuleb direktor tööle. Undusk ütles, et tule siia, räägime. Ja siis võttiski. Proovitöök oli kogumik „Metamorfiline Kross“.¹ See oli pääsemine agoniast, mul oli kroonilise haigusega väike laps. Nüüd olen hakanud unustama, kui õudselts raske oli.

MH: Mina astusin doktorantuuri 2004. aastal ja oli samamoodi raske, ma arvan, kõigil meie põlvkonnakaaslastel, kõigil humanitaaridel. See nagu oligi norm, et oli majanduslikult raske. Mul oli palju tuge elukaaslaselt, kuna sain esimese lapse bakalaureuse ajal.

EL: Me mõlemad tahtsime kõike: tahtsime olla teadlased ja tahtsime lapsi. Tahtmine oli suur, palju suurem kui praegu.

Kas teadlase elu on siis läinud kergemaks? Rahastussüsteemis nähakse ju suuri probleeme.

MH: Meie oleme praegu päris heas olukorras, aga üldiselt on humanitaaridel ikka väga jubedad ajad.

EL: Raske hinnata, missugused on noorte võimalused teaduse juurde jääda. Doktorantuuris on praegu parem sisetulek. Minu grandi doktorantidel on ka olemas vaimne infrastruktuur, millest mina väga puudust tundsin: grandiseminar, kus nad saavad postdokkide ja vanemate teadlastega oma uurimistööst rääkida. Mina tundsin omal ajal, et olen oma teemadega üksi. Olid küll doktoriseminarid, aga seal rääkis igaüks vaid oma uurimistööst. Sellepärast ka Mieke Bali juurde minek: tema seminaris loeti äsja ilmunud olulisi tekste,

¹ Metamorfiline Kross. Sisevaateid Jaan Krossi loomingusse. Koost E. Laanes. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2005.

minu doktoritöö teoreetiline osa ongi suuresti sealt saadud. Mõnda teksti on üksi raske lugeda, aga seminaris koos teistega saad paremini aru, mida sellega teha saad.

MH: Tase on kindlasti päris kõvasti tõusnud. Aga 3+2 süsteem! Meie olime bakalaureuseõppes koos akadeemiliste puhkustega seitse-kaheksa aastat, mul oli kaks kõrvaleriala. Sai rahulikult küpseda ja mõelda, mis suunas liikuma hakata. Viis aastat Tallinna Ülikoolis eesti kirjandust õpetades nägin, et sellist valikuvabadust on praegu vähe, aega eneseharimiseks napib. Õppurite rütm on hoopis teine, paljud magistrandid on umbes minuvanused, tihti puutuvad kirjandusteadusega esmakordselt kokku alles magistrantuuris. Kahe aastaga ei jõuta elementaartõdedest palju kaugemale. Ka ei käidud meie ajal ülikooliõpingute kõrvalt enamasti tööl. Jah, vaimset tuge on rohkem, aga kuivõrd osatakse seda toetust vastu võtta, on iseküsimus. Kapitalism on ülikoolis niivõrd palju üle võtnud. Kõik käib hästi kiiresti ja see eeldab ka pealiskaudset vastuvõtuvõimet. See ehk peletab eemale neid, kes muidu sobiksid kirjandusteaduse erialale.

EL: Ei tea, mina näiteks eelmisel aastal laulusgesin kõike kirjandusteaduslikku seoses Kulka esseistika ja artiklipreemia žüriis olemisega. Kui vahepeal tundus, et noori jääb kirjandusteaduse juurde vähe, siis nüüd oli küll vanade tegijate kõrvale kerkinud noori lootustandvaid uurijaid, nagu Inga Sapunjan ja Joosep Susi jpt. Lisaks on päris palju inimesi, kes töötavad laiemal kultuuriväljal. Akadeemiline sfäär ehk tõesti ei ole enam nii külgetõmbav. Pudelikael on lektori ametiaste, kus ollakse niigi ülekoormatud õpetamisega. Kus sa enam teadust teed, kui sa kusagil grandis ei ole? Ehk ainult siis, kui oled eriti osav ja võimekas. Ma näen, et isegi meie põlvkonna inimesed on lektori astmel tohutust õpetamisest krooniliselt läbi põlenud.

MH: Kui sa oled ülikoolis, siis sa justkui peaksid pühendumata õpetamisele, mida tegelikult ju ei hinnata, hinnatakse teadustööd. Kõik, kes õpetavad, teavad, et neid kahte poolt ühitada on väga keeruline.

Aga mis tänapäeva kirjandusteaduses ja humanitaarias sisuliselt toimub? Millest räägitakse? Kas Eesti käib muu maailmaga ühte jalga?

EL: Juba päris pikka aega on diagnoosiks *fragmenteerumine*. Minu arust on hea, et tegeldakse paljude eri tüüpi kirjandusuurimustega ja igauks saab valida, mis niis ta on. Palju halvem on siis, kui midagi domineerib ja kõik peavad sellega kaasa minema. Näiteks kui 1960.–1970. aastatel oli suur nii-öelda prantsuse teooria võidukäik, kasvasid sellest välja teooriasõjad, kuna kõik inimesed ei küündinud tegema filosoofilist kirjandusteadust. Tekkis *ressentiment*. Praegu mõjutavad kirjandusteadust muud suundumused: eelmisel kümnendil kindlasti afektiteooria, nüüd digi- ja keskkonnanhumanitaaria. Aga need ei ole hakanud domineerima, vaid lihtsalt uute teemadena juurde tulnud.

Mina tegelen mälu-uuringutega ja kuna need ei ole teoreetiliselt väga tugevad, siis hoian silma peal maailmakirjanduse teooriatel, vaatan, mida saaks üle võtta. Näiteks kirjanduse ringluse küsimused, kohaliku ja globaalse suhe, mitmekeelne kirjandus ja tõlkimine. Aprillis korraldan Kopenhaageni ülikoolis konverentsi „Mnemooniline ränne kirjanduses” ja sinna olen peaesinejaks kutsunud Rebecca Walkowitzi, kes uurib just nii-öelda tõlgituna sündinud kirjandust, näiteks hispaaniakeelseid kirjanikke Ameerikas, kes segavad inglise ja hispaania keelt. Üritan käia iga-aastaselt Ameerika võrdleva kirjandusteaduse assotsiatsiooni konverentsil. Seal saab hästi aimu, kustpoolt tuul puhub. Vahepeal olid väga erutavad maailma-

kirjanduse küsimused, kauglugemine vastandina lähilugemisele, isegi *surface reading* ehk pinnapealne lugemine. Aga minu arust käiakse ka Eestis maailmaga suhteliselt ühte jalga.

MH: Mina ei ole nii süstemaatiliselt suutnud jälgida seda, mis rahvusvaheliselt toimub, mul oli hiljuti ka pikem katkestus, kuna olin neljanda lapsega kodus. Aga leian ka, et mingid omad rütmid meil ju on, kindlasti on kohati ka konnatiigi tunnet, aga ikkagi ollakse suhteliselt teadlikud sellest, mis mujal toimub. Emotsioonide ja afektide uurimine, millele Eneken viitas, on dekadentsi uuringutesse jõuliselt sisse tulnud. Dekadents on ju vägagi keha keskne ja seega ka afektiivne, kontrastsed või jõulised värvid (punane, sinine, kollane) vihjavad samuti emotsionaalsele laetusele. Mõelgem kas või sellistele pealkirjadele nagu „Lillelises infernos” (Friedebert Tuglas) või „Kollane hullumeelsus” (August Gailit).

Fragmenteerumine iseloomustab ka Eestit: tegeldakse nii teksti vormi, konteksti kui ka autoriga. On paduteoreetilisi lähenemisi, lähilugemist kasutab enamik, vahel üritatakse põimida erinevaid lugemisviise. Lugejaga on üsna vähe tegeldud. Mind ennast kõnetavad kontekstikesksed, ajaloolistatud lähenemised ja mul käib seest jõnks läbi, kui mõni armas kolleeg ütleb, et võiksime konkreetsel perioodil sündinud tekstist püüda mõelda eelkõige ajalooüleselt. Ilmselt tasuks mõelda samal ajal nii ajaloolistatult kui ka ajaloost lahti seotult, aga mina viimasest alustada ei oska.

Teie endi uurijatrajektoorig: kas võib öelda, et alustasite mõlemad kirjanduse traditsioonilise uurimisega, vaatlesite suuri eesti meeskirjanikke Tammsaaret ja Krossi, aga nüüd on huvid laienenud, muundunud üldisemalt kultuuriuurimusklikuks?

MH: No Tammsaare on võib-olla olnud mu kõige suurem armastus, aga ikkagi ma olen ka teisi uurinud, kindlasti Tuglast, Aino Kallast, Randveret-Aavikut. Minu meelest traditsioonilisus ei sõltu objektist, sellest, kui kanoniseeritud või kanoniseerimata või marginaalne see on. Ikkagi lähenemisviis on see, mis paneb paika, kas oled traditsiooniline või ei ole.

EL: Minu magistritöö oli küll jutustajakujust „Doktor Faustuses” ja „Keisri hullus” – kui seda traditsiooniliseks pidada. Kui doktorantuuri alustasin, siis oli mälu teema alles esile tõusnud ja tundus Eesti jaoks aktuaalne. Otsustasingi kirjutada monograafia eesti keeles, kuna tundsin, et mul on siinsele ühiskonnale midagi öelda. Ka gümnaasiumis oli mu lemmikaine just ajalugu, mitte kirjandus. Kirjanduse uurimine laiemas kultuurikontekstis on mulle omane.

Edaspidi tahaksin liikuda selles suunas veelgi kaugemale, ideede ajaloo juurde. Suur uurimata valdkond on eesti kirjanike ja kultuuritegelaste vasakpoolsus, nende kujunemislugu alates 1905. aastast. Asjale on ju taasiseseisvumise ajal olnud täiesti piiratud vaade, vasakpoolsust on seostatud vaid nõukogude võimuga. Ka ajaloolaste uurimustes jääb vajaka arusaamast, kui võrd oluline kultuuriline mõju oli vasakpoolsusel XX sajandi alguse Euroopas. Ilma 1905. aasta noorte kirjanike põlvkonda ideedeajalooliselt uurimata ei ole võimalik mõista nende valikuid ei vabariigi ajal ega 1940. aastal. Mirjam natuke tegelebki nende teemadega.

Lugesin hiljuti Mait Metsanurga mälestusi. Hando Runnel ütleb saatesõnas, et on kasutatud nõukogulikku sõnavara, kuna Metsanurk pani oma mälestused kirja 1946. aastal.² Tegelikult Metsanurk toetaski nõukogude võimu. Mul on Metsanurgaga seoses ka perepärimust: mu vanavanemad

² M. Metsanurk, Mälestused. Koost K. Põder-salu. Tartu: Ilmamaa, 2005.

elasid samas külas, kust ta pärit oli. Ta oli nende juures sõjapaos ja ootas 1944. aastal Nõukogude vägede tulekut. Ta oli vabariigi ajal vasakpoolne, neljakümnendatel aastatel pooldas uut võimu.

MH: Need inimesed olid sajandi alguses rahvuslased, nad olid dekadendid ja nad olid vasakpoolsed. Iseseisvumise ajal muutus keegi parempoolseks, keegi jäi vasakpoolseks. Minu doktorant Merlin Kirikal kaitses selle aasta jaanuaris väitekirja³ ja Johannes Semperiga seoses tuli see teema jälle esile: tema ju ka kaldus pigem vasakpoolsusse, aga samal ajal oli ta üks kõige radikaalsemaid moderniste Eestis. Meil on üldse XX sajandi esimene pool suhteliselt läbi uurimata. Hilisema perioodi modernism toetub sellele, mis oli varem. Kuni me ei ole selgeks mõelnud, mis seal siis oli, mismoodi ja millest seal räägiti ja kuidas see tolleaegsete filosoofiliste ja ajalooliste diskursustega suhestus, seni ei saa ka suuri üldistusi teha. Enamik sellest, mis modernismile ja postmodernismile külge kleebitakse, oli ammu olemas, juba dekadentsis. Sümbolismist, estetismist või impressionismist ja hiljem ka ekspressionismist on muidugi räägitud, aga dekadentsi mõiste tuli kasutusele juba varem, XIX sajandi esimesel poolel, ning on palju ulatuslikuma sisuga, aitab eri tüüpi tekstide esteetikat ja poeetikat avaramalt analüüsida.

Praegu ongi teil käsil uued projektid: Enekenil „Tõlgitud mälu: Ida-Euroopa minevik globaalsel areenil”, Mirjamil „Tsiliseeritud rahvuse teke: dekadents kui üleminek 1905–1940”. Kas need võiksid muuta kogu XX sajandi Eesti kultuuriloo mõistmist?

³ **M. Kirikal**, „Olin lahti murdunud elule”: modernse soo ja keha kujutamine Johannes Semperi Teise maailmasõja eelses loomingus. (Humanitaarteaduste dissertatsioonid 67.) Tallinn: Tallinna Ülikool, 2022.

MH: Veebruaris esitlesime uut raamatut „Mäng ja melanhoolia. Friedebert Tuglase romaan „Felix Ormusson”” ja seal on päris rikkalikult näidatud dekadentsi eri võimalusi, mis võikski vaateid nihutada. Postmodernism on tohutult intertekstuaalne, aga tegelikult hakkab intertekstuaalsus peale dekadentsis. Või näiteks iroonia XX sajandi esimesel poolel: Katrin Puik tegi sel teemal doktoritöö,⁴ aga sealt edasi ei ole midagi hargnenud, ja kahjuks Katrin läks teisele tööle. Õnneks kirjutas ta sinnasamma kogumikku artikli Tuglase irooniast. Sedasama irooniat, mida me Maarja Kangro puhul nii väga imetleme, on nii vähe uuritud. Ka Tammsaarel on tohutult irooniat, seda tähele panna ja tajuda on suur väljakutse.

Või kuidas dekadents ja rahvus omavahel seostuvad – see on suhteliselt uus teema ka rahvusvaheliselt. Nooreestlaste ja siurulaste rahvuslusest ja üleüldse XX sajandi esimese poole skeptilisest rahvuslusest ei ole palju räägitud, pigem on analüüsitud konservatiivset rahvuslust, aga rahvusluse vorme on palju. Võib-olla ongi olemas dekadentlikud rahvuslased, seda me üritame uurida. Tahame anda tuult tiibadesse Nietzsche ja Eesti kultuuri suhete uurimisele. Nietzsche mõjud on igal pool, aga siia maani on need suhteliselt lahti kirjutamata. Püüame arendada soome ja eesti kirjandusliku dekadentsi võrdlust, millest võib-olla areneb välja ka soome ja eesti dekadentliku kunsti võrdlus. Hiljuti selgus, et esimene julge soome kunstiajaloolane Mikko Välimäki on asunud uurima sealset dekadentlikku kunsti, meil tegeleb dekadentliku kunstiga Lola Annabel Kass. Kirjanduse vallas tuleks võrrelda selliseid autoreid nagu Joel Lehtonen, Frans Eemil

⁴ **K. Puik**, Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009.

Sillanpää, Eino Leino, L. Onerva, Aino Kallas, A. H. Tammsaare, Tuglas, Randvere-Aavik, Semper, Gustav Suits. Teame küll üht-teist Soome ja Eesti kultuurisuhetest XX sajandi esimesel poolel, aga sellest, mismoodi kirjandus ja kunst omavahel suhtlesid ja mis sellest suhtlusest välja kasvas, puudub ülevaade.

Nii et dekadents ei ole midagi üdini kurja, nagu ma ise primitiivsete assotsiatsioonide põhjal pakuksin. Mäluuringute teema jällegi tundub üdini kurva ja traumaatilisena.

EL: Mina küll üritan traumast eemale liikuda. Näiteks minu projektis on teadur Anita Pluwak, kes uurib poola kirjandust ja keskendub hilisnõukogude ajale. Ta vaatab populaarseid žanre, nagu alternatiiv-ajalugu ja konspiratsiooniromaan. Poola nõukogudejärgses kultuuris on olulisel kohal varastatud ülemineku metafoor ja sellega žanrikirjandus tegelebki. Olukord on täiesti erinev Balti riikidest, kus taasisesumisest nähakse kardinaalse muutusena, millest alates hakkab kõik hästi minema. Aga Poolas ja Kesk-Euroopas on väga levinud vaade, et see muutus polnud piisavalt radikaalne ning endine nomenklatuur säilitas oma võimu ühiskonnas. Sellele toetub ka praegune paremkonservatiivide esiletõus, kes ongi kehtestanud arusaama, et alles nemad tõid muutuse, et õige Poola algas aastal 2005, mitte 1990. Nii-öelda liberaalsem pool püüab praegu hilissotsialismi ajast leida hoopis midagi positiivset. Endise Jugoslaavia kontekstis näiteks võib täheldada kas just nostalgiat, aga teatavat igatsust tolle aja kooseluvõimaluste järele, alternatiivi hilisematele sõdadele ja rahvusprintsibiil põhinevale genotsiidile. Selles mõttes ei tegele mäluuringud enam ammu ainult traumaga.

Laiemalt ongi projekti üks väljakutseid Ida-Euroopa kultuuride ja kirjanduse ning filmi võrdlemine. Ise olen püüdnud lugeda

palju Ida-Euroopa kirjandust, mille vastu, kummaline küll, eesti tõlkijad ei ole huvi tundnud ja mis meil on selle tõttu suures osas tundmata: Jáchym Topol Tšehhist, saksa keeles kirjutavate Ida-Euroopa päritolu kirjanike laine, kuhu kuuluvad Katja Petrowskaja, Nino Haratišvili, Saša Stanišić jt, vene kirjandusest Maria Stepanova hiljutine „Pamjati pamjati” (e k „Mälu mälu”) jne. Tahaksingi kirjutada võrdleva raamatu, aga siin on piiriks keeleteadus. Kirjandusteaduses on endiselt reegel, et tõsiseltvõetavalt saab kirjutada vaid tekstidest, mida oled võimeline originaalis lugema, nii et Ida-Euroopa kontekstis on need minu jaoks eesti, vene ja saksa keel. Eks näis, kas sellest piisab.

Praegu olen küll sellises faasis, kus võitlen teatava teemaväsimusega. Nagu alati on projektipõhise teadusega: peab olema juba palju uurimistöid tehtud, et olla võimeline piisava põhjalikkusega projekti kirjutama. Aga siis pead veel viis aastat, tegelikult kuus ja pool aastat sama asja uurima. Minu jaoks ei ole teadustöö tükitöö, peab säilima loominguline uudishimu ja põnevus, midagi asja juures peab kõitma. Kui see enam nii väga ei huvitagi, siis artikli kirjutada ikka ära, aga raamatut niimoodi kirjutada ei ole võimalik. Õnneks on mu rahastaja, Euroopa Teadusfondi kohtumistel rõhutatud, et teema võib alati edasi areneda ja muutuda.

Võtsid jutuks keele ja enne oli juttu doktoritöö keelevelikust. Kas mingil määral on ka põlvkondlik valik, et teie mõlema väitekirjad on eesti keeles? Mis on teie jaoks teaduse keel ja kas üldse on oluline, mis keeles mõelda?

MH: Mina arvan küll, et see on põlvkonna küsimus. Need, kes praegu doktorantuuri jõuavad, on motiveeritud, nad on tulnud koolidest, kust nad on saanud väga hea inglise keele. Muidugi mul oleks praegu palju kergem, kui töö oleks olnud

inglise keeles, aga samas olen ennast kogu aeg näinud eesti kirjanduse uurijana. Keel, milles ma mõtlen, on siiski eesti keel.

EL: Muidugi eesti keeles on palju lihtsam kirjutada kui inglise keeles, kus mu eneseväljenduse võimalused on vaesemad. Aga samas kirjutan mõlemas ja see ei ole probleem. Eks see on ka seotud mu kujunemislooga: Eesti Humanitaarinstituudis õpetati palju keeli, olen palju välismaal olnud, perekondlikult olen möödaminnes saanud ka itaalia keele juurde. Saksa keel on mulle tegelikult alati olnud kõige lähedasem, ka inglise keelega võrreldes. Minu jaoks on keeled tööriist. Ausalt öeldes on kõik need hirmud siin Eestis mulle suhteliselt arusaamatud. Ma küll ei näe, et eesti keel tohutult vaesestuks, kui ma teisi keeli ka kasutan. Normaalne on osata palju keeli, see on ikka rikkus.

Hiljuti lugesin Jaan Krossi kirju⁵ ja seal on ju ka näha, et vabariigi ajal õpiti palju keeli ja kasutati igapäevasuhtluses parajasti seda sõna, mis oli mingil hetkel mugav, ükskõik mis keelest see pärit oli. Kaasaegsete debattide seisukohalt on see aga eesti keele risustamine germanismide ja anglitsismidega!

MH: Mina lugesin, et Tuglased harjutasid niimoodi, et vahepeal rääkisid omavahel inglise keeles. Vahepeal harrastan sellist suhtlusviisi oma tütreaga, kes on juba pikemat aega Londonis: räägime inglise keeles, et keel rooste ei läheks. Väikekultuuri esindajana sa tõesti pead oskama eri keeli ja orienteeruma eri kultuurides. Olen püüdnud endas seda ka teadlikult kultiveerida, õppides Soomes soome keeles, Saksamaal saksa keeles ning Kanas ja Rootsis inglise keeles. Kahtlemata kadestan neid, kes on keeleandekad.

⁵ E. Laanes, Uued lisandused Krossi kirjanikukuvandile, pealekauba teda ümbritsenud nais- te aredad lood. – Keel ja Kirjandus 2021, nr 12, lk 1099–1104.

Enne olid jutuks teooriasõjad. Aeg-ajalt neid ikka peetakse, meilgi siin arutasid ligi 15 aastat tagasi Tiit Hennoste ja Märt Väljataga teooria vajalikkuse üle. Kuidas teie teooriasse suhtute?

EL: Mina olen alati teooriat armastanud. Ka mu väljaõpe EHI-s Märt Väljataga, Hasso Krulli ja Mihhail Lotmani juures oli pigem teooriakeskne. Märt on küll vahel esinenud teooriavaenulikult, kuid tema õpetusest narratoloogiast ja muudest tekstianalüütilistest lähenemistest oli mul hiljem Saksamaal ja mujal õppides kõige rohkem kasu. Eks 1990. aastate alguses pääsesid need uued lähenemised kirjandusele ka alles paisu tagant välja.

Samas pean teooriat vaid vahendiks, et lasta kirjanduslikul tekstil rääkida, nagu ütleb üks mu hilisematest õpetajatest ja eeskujudest Mieke Bal. Teooriaga tekstile pähe lüüa muidugi ei saa. Ka uurides kirjandust mingist temaatilisest vaatenurgast, pean esmatähtsaks teksti lähilugemist, tähelepanu pööramist selle vormilistele tahkudele.

MH: Selles mõttes me oleme Enekeniga sarnased: ei saa nii, et teooria on põhiline ning kirjandusest tulevad ainult näited teooria illustratsiooniks. Huvitav on teooria kaudu kirjandust avada. Nagu nii saame juba põhikoolis mingid teooria alged. Narratoloogia, lähilugemine, see on baas, millele hiljem saab ehitada midagi muud. Kuigi kui Eneken ütleb, et tema sai EHI-st kirjandusteoreetilist teadmist, siis mina olen rohkem õppinud oma kõrvalerialadest, Tartus näiteks Andrus Tooli ja Tõnu Luige filosoofiaseminaridest, Soomes soome kultuuri ja naisuurimust tudeerides.

Nimetasite juba mitmeid olulisi õppejõude. On teil veel eeskujusid? Kas inimene vajab mentorit?

MH: Meie mõlema juhendaja oli Tiina Ann Kirss, intellektuaalselt tohutult uudishimulik inimene. Olen tagantjärele mõel-

nud, et kui Tiina ei oleks mind dekadentsi uurimisel toetanud, siis ma ei oleks julgenud seda teemat võtta. Tajusin doktorantuuri ajal, et see on nagu härjale punane rätik, ja ka kaitsmisel tuli selgelt välja, kui negatiivselt laetud mõiste see on. Ühest küljest kohutavalt ligitõmbav, aga teisest küljest ei tõtta eesti uurijad seda kasutama. Kuigi uuritakse seda rahvusvaheliselt juba palju.

EL: Minu jaoks oli Tiina doktoritöö kirjutamise teisel poolel väga tähtis, nii sisuliste kommentaaride tõttu kui ka puhtalt inimlikust aspektist. Mul oli lõpu- poole, vist Mihkelsoni peatüki kirjutamise ajal selline hetk, kus ma tõesti ei teadnud, kuidas edasi minna, oli kirjutamiskriis. Siis ta toetas, ütles: sa saad hakkama, ja aitas edasi mõelda.

MH: Mina olin piisavalt noor ja hästi vastuvõtlik, kui olin 1996–1997 Tampere ülikoolis. Just siis tuli välja raamat „Võtmesõnad. Kümme sammu feministliku uurimiseni”, mille me 2002. aastal minu initsiatiivil ka eesti keelde tõlkisime, ja selle ühe autori, Marianne Liljeströmi kursus oli hästi huvitav. Veel, ma ei saaks öelda, et Pirjo Lyytikäinen on olnud minu mentor, sest ma ei ole olnud tema õpilane – aga mingis mõttes siiski. Tema on käinud uute dekadentsi uuringutega ühes taktis ja algatanud 1990. aastatel põhjamaise kirjandusliku dekadentsi uuringud. Mind on mõjutanud Riikka Rossi Helsingi ülikoolist ja Viola Parente-Čapková Turu ülikoolist, kes orienteeruvad hästi kaasaja teooriates, afekti- ja soouuringutes, aga kelle ajalootundlikkus samuti läheb sügavuti. Riikka alustas naturalismi uurijana ja minu kaks juhendatud magistritööd Eduard Vilde loomingust on saanud tuge tema uurimustest. Meil puudub siiani arvestatav naturalismi uurimine, aga Vilde oli põhiliselt naturalist, Tammsaare alustas naturalistina, Tuglase ideaal oli spirituaalne naturalism. On ka palju kirjanikke, kelle töödes

põimuvad naturalism ja dekadents, aga sageli muidugi ka realism ja modernism. Üks huvitav tegelane on sellest aspektist Jaan Oks.

Viola kirjutab oma teise doktoritöö L. Onerva romaanist „Mirdja”, mida uuris vähemalt 15 aastat, kui mitte rohkem. Üks mu kunstiteadlasest sõber ütles, et ta ei saa üldse aru sellisest ühe teksti fetišeerimisest. Mina küll saan, kui tekst on väga rikas. Meie põlvkonnas oli levinud selline doktoritöö formaat, kus ühte diskursust jälgiti nn juhtumiuuringute kaudu selle laiemast esiletulekust tärkavas eesti kultuuris kuni tänapäevani välja, ja sel taustal võib ühe teksti eri kihistustesse süüvimine tunduda kuidagi eriti kitsana. Aga on kirjanikke, ka Eestis ja iseäranis just XX sajandi esimesel poolel, kes suudavad kirjutada romaane, mis suhestuvad sügavuti suure osaga tolle- aegsest Euroopa kultuuriväljast.

EL: Ka Jaan Undusk on mind väga olulistel hetkedel toetanud ja oma akadeemikusõna minu heaks maksma pannud, näiteks siis kui trükikojast tuli mu „Lepitamatud dialoogide”⁶ kogu tiraaž praagina ja oli vaja uus trükk välja kaubelda. Talle olen palju tänu võlgu.

MH: Minagi ei saa Jaanist üle ega ümber, Eestis olen dekadentsi uurijana saanud enim tuge tema tööst. Eestis pole õigemal paikal mind huvitavate teemadega tegelemiseks kui Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, kusjuures oluline on ka muuseumiosa Nõmmel ja meie kunstikogu. Dekadents on intertekstuaalne, kirjanduse ja kunsti, aga ka muusika vahel käib seal vilgas dialoog, millest eesti uurijad on üsna mõõda vaadanud.

Kas humanitaarteadlasel/kirjandusteadlasel on kohustus ühiskonna asjades kui-

⁶ E. Laanes, Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. (Oxymora 6.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2009.

dagi kaasa rääkida või on ka täiesti normaalne tõmbuda oma elevandiluu torni? Mulle meenub, kuidas sina, Eneken, 2019. aasta Roosikrantsi 6 fuajees nii enesestmõistetavalt küsisid: kas teie ei tulegi teadusrahastuse meelevaldusele? Ja siis me osaga toimetusest tulimegi.

MH: Enekenil tuleb see lihtsamalt ja loomulikumalt välja. Aga ma ise arvaks, et ma oma uurimustega siiski olen sekkunud. Kui sa uurid teemasid, mis olid aktuaalsed sada aastat tagasi ja on aktuaalsed siamaani, siis sa nii või teisiti kõnetad ühiskonda. Kas või see, kui sa näitad, et Tammsaarel on väga palju seksismi, aga lisaks ka feminismi, võiks ju kõnetada.

EL: Teil oli suur näitus Kumus⁷ – need on alati sekkumise vormid. Minu arust on see tõesti loomulik, ma ei võta seda kohustusena, aga ma ise tahan sekkuda. Muidugi kui mingi debatt plahvatab, siis läheb seal osalemise peale aega. Ka elevandiluu torni tõmbumine on lubatav. Väga palju on ju inimesi, kes on oma elevandiluu tornis kirjutanud olulisi asju, mille teised pärast ühiskondlikku debatti viivad. Mis kellelegi sobib.

MH: Ideaalis peaks teadlane olema populariseerija ja ühiskondlikus debatis osaleja, ja samas kirjutama kõrgtasemel artikleid. Aga kui palju selliseid on? Need on ideaalinimesed! Mina kirjutan vahel arvustusi ja teinekord võib põhjalik arvustus võtta peaaegu pool sellest ajast, mis kulub artikli kirjutamisele. Need on ka valikute küsimused.

Mari Sarv on viimasel ajal tähelepanu tõmmanud teadustöö tabudele. Kas teie olete tundnud end kuidagi kammitsetuna, tabanud end mõttelt, et mingit asja

justkui ei sobi uurida, mõnda järeldust justkui ei sobi sõnastada?

EL: Mul küll ei ole ausalt öeldes kunagi olnud sellist olukorda.

MH: Võib-olla mingite kehalisuse ja seksuaalsuse teemadega seoses – mitte et ei saaks rääkida, aga tuleb valida, kuidas sellest räägid. Vaikimisi on ehk ka sellised tabud, et kes keda võib uurida. Imestan väga, miks nii vähesed uurivad Tammsaaret: millega seda seletada? Mina ei jaga arvamust, et Tammsaare on suhteliselt läbi uuritud. Kas meil on lihtsalt niivõrd vähe uurijaid ja siis vaadatakse, et enam-vähem kõigile jaguks mingi oma teema, ärme parem teise inimese kapsamaale lähme?

EL: Mul seostub selle küsimusega hoopis teistsugune dilemma. Oma esimeses raamatus kirjutasin kirjandusteostest, mida ma imetlesin. Aga praegu uurin seda, kuidas kirjandus osaleb mälu poliitikas ja selles kontekstis tuleb kirjandust ka vahel kritiseerida. See ongi praeguse raamatu kirjutamise juures keeruline koht. Rita Felskil on mõttesuund, mida ta nimetab postkriitikaks: aitab sümptomaatilistest kriitikast, kus me kogu aeg midagi paljastame. Tema muidugi mõtleb eelkõige feministlikku kriitikat, kust ta ise on välja kasvanud: feministid tegelesid pikka aega kanoonilistesse teostesse peidetud seksismi paljastamisega. Sama on mälu-uuringutes. Kirjandus osaleb vahel küsitavas mälu poliitikas, sunnib peale teatud mäletamisviise. Kui aga seda kritiseerida, siis on see samuti vana sümptomaatiline lugemine Felski mõttes. Praegu kirjutan Guzel Jahhina romaanist „Zuleihha avab silmad“, mis on omamoodi kurioosne: tohutult feministlik romaan ja räägib veel ka tatari vähemusest Venemaal, aga tegelikult mees- tegelaste kaudu esitab täiesti putinlikku arusaama Nõukogude repressioonidest. Praegu maadlengi sellega. Kuidagi raske on kirjandust kritiseerida, eriti kui see laiale lugejaskonnale korda läheb.

⁷ Kurja lillede lapsed. Eesti dekadentlik kunst. Kuraator L. A. Kass, konsultant M. Hinrikus. Kumu kunstmuuseum, 9. IX 2017 – 25. II 2018.

Miks ma seda küsisin – ka meie ajakiri pälvis näiteks hiljuti kriitikat sellepärast, et ühe väliskirjaniku novelli teemalise artikli juures ei olnud joonealust märkust kirjaniku süüdimõistmise kohta seksuaalkuriteos.

EL: Nojah, need on kõik need Martin Heideggeri ümber toimuvad debadid – et kas ka tema filosoofia oli natslik või mitte. See on keeruline küsimus. Ene Mihkelson ütles kunagi, et teda absoluutselt ei huvita see, kas kirjanik on kurjategija, tähtis on ainult looming, ja siis ma küll mõtlesin, et ma ei ole nõus. Aga eks kunst sünnib ikkagi just inimeksistenti varjukülgedest või vähemalt raskustest.

MH: Oluline on kontekst: sinu näite puhul oli see kirjanik oma päritoluriigis juba ära raamistatud, tema uurimine Eestis ongi midagi muud. Selline seik paneb ju kohe teatud prillid ette, loed silmaklap-pidega, hakkad tekstist otsima asju, mida sa muidu ei otsiks. Näiteks Johannes Semperit on niivõrd kaua peetud kaasajook-sikuks ja see on mõjutanud seda, kuidas oleme teda lugenud. Selles mõttes on tore, et Merlin Kirikali doktoritööga ilmus hoopis teistsugune vaade Semperi loomingle.

Kunsti sünni inimeksistenti varjukülgedest kehtib dekadentsi ja selle edasiarendusena modernismi kontekstis mitmekordselt (kusjuures Mihkelson on muidugi modernist, kes uuris oma nimekaimu Mihkelsoni/Tuglast ja täiesti kindlalt ka inspireerus tema loomingust). Dekadentsis on kindlasti kurjust, nagu viidatud, aga on ka kurbust ja haigust, ka psüühilist haigust.

Kas te ilukirjandust loete? Kas lülitate selleks ajaks „teadlasemõtleme” välja või pigem mitte? Palun soovitage mõnda head raamatut oma viimase aja lugemis-laualt.

EL: Mina olen luule jätnud täiesti endale lugemiseks. Seda loen küll tead-

lasemõtlemit välja lülitades. Mõnu pärast üritan lugeda ka suvel, valides raamatuid, millest ei kavatse midagi teaduslikku kirjutada. Aga vahel on juhtunud, et mõnu pärast lugedes tulevad ka head analüüsi-ideed, ja mõnest raamatust olen siis hiljem teadlasena kirjutanud.

Üks viimati loetud raamat, mida on raske soovitada, sest see pole eesti keelde tõlgitud, on Natalia Ginzburgi „Perekondlik sõnavara” („Lessico famigliare”, 1963). See on autobiograafia, mis ei keskendu autorile endale, vaid tema perekonnale ja sõpraderingile. See ei ole üles ehitatud tavapäraste mälestustena, lugu algab kirjaniku kuulsa keemikust isa tänitava kõneviisi kirjeldusega ja kogu raamat keskendubki Natalia ema ja isa, aga ka sõprade kõnelemisviisile, mälestusele nende häälest Bahtini mõttes. Oma sõbra itaalianisti Kristiina Rebasega rääkides sain aru, et raamat on ennekõike kuulus kahe maailmasõja vahelise Torino antifašistliku intellektuaalide ringi ja Einaudi kirjastuse kujunemisloona. Eesti keeles ilmus äsja samasse seltskonda kuulunud Carlo Levi romaan „Kristus peatus Ebolis”. Kogu sõjajärgne itaalia kultuur on sellest ringkonnast välja kasvanud.

MH: Minul on viimasel ajal barthes'iliku mõnu saavutamise ras-kusi, võib-olla nutiseadmete mõju tõttu. On muidugi ka teistsuguseid mõnulemise vorme, aga ma ei usu, et saaks oma tausta täitsa välja lülitada. Soovitan Ene Mihkelsoni „Kuju keset väljakut”, mis oli tõeline üllatus. Millegipärast tuttavate kirjan-dusteadlaste vestlustest oli jäänud mulje, et teda sugu üldse ei huvita, et see ei ole tema teema. Selle jutustuse puhul tundus küll, et sugu on hästi oluline ja et võib-olla see on nõukogude aja naiskirjanduse üks kõige olulisemaid feministlikke tekste üldse. See vajab muidugi kontrollimist.

JOHANNA ROSS